

Türkiye ekonomisi: Ahval ve şerait*

FİKRET ADAMAN - ÖZGÜR ORHANGAZİ

Maliye Bakanı Sayın Şimşek'in son dönemlerde verdiği "Türkiye güçlü olarak büyüyor, enflasyon mücadelesinde başarılar kazanıyoruz" mesajları, sanırsınız kendisinin ve teknokrat ekibinin de çok net farkında olduğu gibi, gerçekleri yansıtmamanın çok uzağında. En basit ve çarpıcı ifadeyle, Türkiye son dönemlerinde stagfasyonist (yüksek enflasyonlu ekonomik durgunluk) bir patikaya girmiş durumda. Sayın Bakan da, artık inkârın anlamsızlığının farkına varmış olmalı ki, "geçici yavaşlama"dan bahsediyor son-son.¹ Üstüne üstlük, bu patikanın zemininde Türkiye ekonomisinin çok uzun dönemdir taşıyageldiği yapısal sorunlar da bulunmakta: İşgücüne düşük katılım (özellikle kadınlarda); cari açık ve döviz dengesizliği; son zamanlarda daha da bozulmuş olan –gerek hanehalkı gerek fonksiyonel anlamda– gelir ve servet dağılımı; emek ve mal/servis piyasalarında kayıt dışılığın sürmesi; vergi toplamada süregiden adaletsizlik ve sorunlar; kötü/uzun çalışma koşulları; düşük verimlilikten muzdarip ekonomik yapı; nüfusun önemli bir kesiminin yoksulluk

sarmalına hapsedilmişliği; kurumsal yapılara olan güvenin ve genelde hukukun üstünlüğüne olan inancın azalmasının iktisadi açıdan belirsizlikleri artırarak getirdiği olumsuzluklar ve bu etkilerin giderek derinleşmesi; adalet ve hak temelli ve aynı zamanda kapsayıcı bir sosyal politikalar manzumesinin bulunmayışı; son yıllarda yükselme eğilimi gösteren beyin göçü ile birleşen beşeri sermayedeki erozyon; yine son dönemlerde derinleştiği gözlenen ekolojik tahribat ve bu tahribatin kısa-orta-uzun dönemli sosyal ve ekonomik maliyetler taşıması. Ve tüm bunlar; yaşlanmakta olan bir nüfusun getirmekte olduğu ilâve yüklerle birleşmekte.

Bugün karşı karşıya olduğumuz tablo, yalnızca kısa vadeli ekonomik dalgalanmalar ya da yanlış politika tercihleriyle açıklanabilecek bir durum değil. Tam tersine, 2000'li yılların başından itibaren inşa edilen, sermaye girişlerine bağımlı, ithalata dayalı ve finansallaşmış neoliberal ekonomi modelinin artık sürdürülemez hale geldiğinin bir göstergesi. Bugün enflasyon ve ekonomik yavaşlama bir arada yaşanırken, bunun arka planında Türkiye ekonomisinin yapısal zaafı, emeğin giderek değersizleşmesi, dışa bağımlılığın derinleşmesi ve ekolojik tahribatin hızlanması yatıyor. Dolayısıyla, bugün içinde bulunduğumuz durum, yalnızca iktisadi göstergelerdeki bozulma değil; aynı zamanda siyasal kurumların erozyonu, hu-

(*) Çalışmanın hazırlanmasında değerli katkılar sunmuş olan Ekin Siyahhan'a ve destek ve yorumlarını esirgemeyen Ahmet İnsel, Burçay Erus, Hasan Tekgüç ve Tanıl Bora'ya teşekkürlerimizi sunarız. Farklı referans verilmediği durumda veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınmıştır.

1 <https://t24.com.tr/haber/reuters-a-konusan-bakan-simsek-ekonomide-sert-inisten-ziyade-gecici-yavaslaama-yasaniyor,1253884>

kukun üstünlüğünün aşınması ve demokratik mekanizmaların zayıflamasıyla birleşerek çok daha geniş bir toplumsal krize dönüşmekte. Aşağıdaki saptamalarımız giriş paragrafındaki ahval ve şeraiti betimlemek açısından, yeri geldiğinde tarihsel bir perspektif de kazandıracağımız (milat olarak 2002'yi alırsak da yapısal problemlerin neredeyse tamamının önceki dönemlere teşbih edilebileceğini unutmadan), bir okuma sunuyor. Biz bu okumayı elden geldiğince veriler üzerinden yapma cihetine gittik.

1) İktisatçıların ilk yaptığıyla başlayalım: Büyüme rakamları. Öncelikle hatırlayalım ki, Marx'ın meşhur 'M-C-M' formülüyle öz bir şekilde ifade etmiş olduğu üzere, içinde bulunduğumuz sistem ekonomik büyüme üzerine kurulu. Bu kavramın operasyonelleştirilmesi ise Keynes'in kuramsal altlığında 1950 sonrasında gerçekleştirilmişti: Ekonomik büyüme rakamları, bir ülke için bir yıl içerisindeki üretimin (ya da aynı anlama gelmek üzere toplam harcamaların) enflasyondan arınmış bir şekilde (ithalat ve ihracat vb. düzeltmeler yapılarak) değişimini ölçmekte. Ama hemen çok önemli gördüğümüz bir rezervasyonumuzu yapalım. Büyüme rakamları; yaratılan katma değer iç kompozisyonuyla ilgilenmediği gibi, dağılımına ve yaratımındaki olası sosyal ve ekolojik kırımlara bakmaz, keza borçluluktaki olası artışı ya da inişi dikkate almaz. Ama, günümüzde geniş bir kesim için ekonomik büyüme rakamı çok önemli bir performans göstergesi. Büyümeyle iktisat kapsamına giren neredeyse tüm sorunların bir şekilde çözüleceğine dair genel bir inanış bulunmakta: büyüyen ekonomi işsizliği çözer, yüksek teknolojiyi destekler, ekolojik sorunlara cevap bulur, yoksulluğu ortadan kaldırır vb. şeklinde. Bu "inancın" –ki hem politik hem akademik bir inançtan hatta bir fetişten² bahsediyoruz– Türkiye özelinde neye karşılık geldiğini aşağıdaki satırlar gösterecektir. Türkiye rakamlarına baktığımızda;

a. 2002-2015 döneminde, (2001 krizi sonrası IMF-destekli programın getirdiği sıkı mali/finans

kontrollü ortamda) küresel konjonktürün getirdiği bol likidite ve düşük faiz ile yüksek büyüme oranları (2008-2009 krizinin etkilerini bir kenara koyarsak) yakalanmıştı.³ Bu performans, son kerte, yapısal olarak dış sermaye girişlerine bağımlı, üretim kompozisyonunda fazla ithal girdi kullanan, iç talep ve tüketim odaklı, ağırlıklı bir şekilde inşaat sektörü merkezli (özellikle kamunun "mega projelerine" dikkati çekelim), cari açığa sınırları zorlayan ve (temelde döviz cinsinden krediler üzerinden) özel sektör ve (temelde konut ve tüketici kredileri üzerinden) hanehalkı borçlanmasıyla sürdürülebilirliği sağlanmış bir yapı üzerinde gerçekleşmişti. Son hususu somutlamak gerekirse, hanehalkı borcunun GSYH'ye oranının anılan dönemde %1,8'den %17,8'e, şirketlerinkininse %20,7'den %61,7'ye⁴ çıkması çarpıcıdır.⁵ Bu gidişatın "duvara çarpma"⁶ etkisini ilerleyen yıllarda Türkiye'nin yaşayacağı yollu uyarıların politik mecrada fazla karşılık gördüğü söylenemez.⁷

b. 2015-2018 dönemi, hatırlanacağı üzere, ABD'nin parasal sıkılaştırması kaynaklı olarak küresel sermaye bolluğunun sona ermesiyle başlar. Uluslararası likiditenin daralması, bir önceki dönemde sürdürülen reel sektördeki borç-temelli genişlemenin getirdiği katma değer yaratımına doğal olarak ciddi bir darbe vurmuştu. Politik argümanlarla da süslenen düşük faiz politikalarıyla ekonominin genişletilmesi çabaları dövize talebi

3 Bu dönemdeki büyüme oranları küçümsenemeyecek olsa da, uzun dönemli büyüme oranları dikkate alındığında, dönemsel büyük farklılık yakalanmamaktadır; bkz.: Gürkaynak, R.S. ve Sayek Böke, S. (2013). "AKP döneminde Türkiye ekonomisi". *Birikim*, 296: 64-69.

4 Bank for International Settlements (BIS).

5 Eroğlu, E. ve Kılıç, Y. (2018, 27 Haziran). "Hanehalkı borçluluk seviyesine karşılaştırmalı bir bakış". Merkez Günsesi (TCMB Blog). Erişim adresi: https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main%2Bmenu/analizler/hanehalki-borcluluk-sevyesine-karsilastirmali-bir-bakis-ve-Bank-for-International-Settlements,-Credit-to-the-non-financial-sector-?seti=https://data.bis.org/topics/TOTAL_CREDIT

6 Adaman, F., Akbulut, B., Madra, Y.M. ve Pamuk, Ş. (2014). "Hitting the wall: Erdoğan's construction-based, finance-led growth regime". *The Middle East in London*, 10(3): 7-8.

7 Dış sermaye girişleri üzerinden büyümeye ilişkin kapsamlı değerlendirme için, bkz.: Orhangazi, Ö. (2021). "Dış Sermaye Girişlerine Bağımlı Büyüme". İçinde: *Türkiye'nin Yerli Üretimi ve Politik Ekonomisi*, derleyen: M. Tiryakioglu, s. 35-44, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

2 Akbulut, B. ve Adaman, F. (2014). "Modernleşmenin dayanılmaz cazibesi: Büyüme fetişizmi". Heinrich Böll yayınları, İstanbul, <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/modernlesmenin-dayanilmaz-cazibesi-buyume-fetisizmi-yayinlar>

İSMET MELENAĞZI

artırmış; 2018 yılında ABD ile yaşanan siyasal gerilim nedeniyle oluşan bir dış tetikleme ile döviz krizi yaşanmıştı. Akabinde, dolar kurunun kısa sürede %40'lar mertebesindeki artışı sonucunda ve ithalat bağımlı üretim yapısı nedeniyle maliyet kaynaklı enflasyon artmaya başlamıştı. 2018'lerde dışa tamamen açık bir ekonomide düşük faiz politikası sürdürmenin getirisinin ve götürüsünün AKP iktidarınca yeterince değerlendirilip değerlendirilemediği tartışmalıdır. (2023'te Sayın Şimşek'in bu dengeyi gözetken yaklaşımı uygulamak üzere bakanlığa getirilmesi geniş kesimlerce "rasyonel" politikalara dönüş olarak alkışlanmıştı hatırlanacağı üzere.)

c. 2018-2023 arası (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte baskı ve otoriterleşmenin arttığını da hatırlayalım), daha ziyade kısa vadeli çabalarla (geçici swap anlaşmaları, ihracatçılara getirilen döviz satma zorunluluğu vb.) döviz arzının artırılmaya ve negatif reel faizler ile genişlemeci politikalara devam edilmeye çalışıldığı (ve dönemin Hazine ve Maliye Bakanı Sayın Nurettin

Nebati'nin meşum ifadesiyle "Neoklasik ekonomi düşüncesinden epistemolojik bir kopuşa" karşılık gelen) ve aslında paradoksal olan bir dönemden bahsetmekteyiz. Kur artışının tetiklediği maliyet enflasyonu negatif reel faizlerle birleşince dövize talebi artırmaya ve dolaylı olarak enflasyona tekrar baskı yapmaya başlamıştı – ki bu durum bir fasit daireye karşılık gelmekteydi.⁸ Özetle, bu dönemde bir yandan kredi genişlemesi hedeflenirken bir yandan da TL'nin değer kaybetmemesi (döviz-faiz kısıacı) gibi birbiriyle çelişen iki temada önlemler "Ekonomik İstikrar Kalkanı" adı altında alınmaya çalışılmaktaydı. Döviz istikrarı için alınan tedbirlerin çoğu TL'nin yurtdışındaki likiditesini azaltmaya yönelik müdahaleci yaklaşımlar oldu; ayrıca, TL'nin yurtdışındaki ve TCMB dışındaki takasına getirilen kısıtlamalar gibi yöntemler döviz piyasasını yurt içine çekerken, Merkez Bankası'nın rezerv yönetimi için de bir alan yarattı (ve aynı

8 Orhangazi, Ö. ve Yeldan, A.E. (2023). "Turkey in turbulence: Heterodoxy or a new chapter in neoliberal peripheral development?". *Development and Change*, 54: 1197-1225.

zamanda TL'nin değer kaybettiği zamanlarda rezerv kullanımı sıkça görülmeye başlandı).⁹ Yüksek enflasyona rağmen düşük faizde ısrarcı para politikası, enflasyonun daha da patlamasına sebep oldu ve 2022 yılında enflasyon resmi rakamlara göre %85'lere ulaştı. Bu dönemde (2021) döviz kontrolü politikası, TL'de para tutmayı daha cazip hâle getirici Kur Korumalı Mevduat (KKM) gibi tedbirlerle sağlanmaya çalışıldı. Bu uygulama ile, kamunun kur riskini yüklenmesi suretiyle yurt içinde yerleşik servet sahiplerinden ve şirketlerden gelen döviz talebi düşürülmeye çalışıldı. Her ne kadar bu konuda farklı maliyet hesapları yapılsa da¹⁰ KKM'nin devreye sokulmadığı koşullarda yaşanacak ekonomik maliyetlerin daha yüksek olacağı da tahmin edilebilir.¹¹

d. 2023 ortasından itibaren Sayın Şimşek ikili bir politika uygulayarak bir yandan düşük faiz politikasına son verdi, diğer yandan da TL'yi değerli tutarak (örneğin, 19 Mart haftasında döviz rezervlerini bu amaçla kullanmak suretiyle) döviz kaynaklı maliyet artışlarının önüne geçmeye çalıştı (ve çalışmakta). Ancak, aşağıda daha ayrıntılı ele alacağımız üzere, son yıllarda resmi enflasyon verilerine duyulan güvensizlik ve kurumsal yapıların erozyona uğradığı görüşünün artması, hanehalklarının enflasyon beklentisini azaltmasına ve enflasyonun düşürülememesine neden oldu (resmi rakamlara göre %85'lerden %35'lere bir iniş söz konusu olsa da mevcut oran yine de çok yüksektir). Bu durum da, orta-üst ve üst kesimlerin tüketime yönelmesine neden oldu (aşırı değerli TL nedeniyle bir kısım tüketimin yurt dışına plase olduğunu da ekleyelim). Diğer taraftan, aşırı değerli TL nedeniyle kimi sektörlerin (turizm başta olmak üzere) ciddi oranda kayıplar yaşamaları son yıllarda gözlenmeye başlandı. Yine aşağıda ele alacağımız üzere, orta ve alt kesimin temelde “enflasyon

vergilendirmesi” adını vereceğimiz süreç nedeniyle son yıllarda gelir kaybına uğraması ciddi bir talep daralmasını beraberinde getirdi. Ayrıca, döviz bas-kılayabilmek için gereken sıcak para girişi, ancak yüksek risk faktörünü nötralize etmek amacıyla döviz üzerinden net %20-25 bandında bir faiz ödemesi ile mümkün olabildi ve bunun mali yükü de kamuya yansıtıldı (ve yansıtılmakta). Öyle ki, 2024 yılında kamunun faiz harcamaları anaparayı aştı.¹² Yüksek risk, yabancı sermayenin yatırım için Türkiye pazarından uzak kaldığına işaret etmekte. Araştırmacı Dr. Murat Üçer'in, “Yatırım için, hukuk devletini geçerse, öngörülebilirlik bile yok; yatırımın önündeki en büyük engel bu” yorumu yatırımlarda daralma yaşanmaya başlanmasının arka perdesini çok net ifade etmekte.¹³ Özetle, bugünkü durum hem devam eden bir enflasyona hem de daralmaya karşılık gelmekte. TÜİK'in resmi yayınladığı verilere göre 2025'in ilk çeyreğinde büyüme %2 gerçekleşti (bu rakam 2023'te %4,5 ve 2024'te %5,4 idi) – ki, TÜİK'in resmi enflasyon verilerine duyulan kuşkuları (aşağıda tartışacağımız üzere) dikkate alacak olursak, resmi büyüme rakamlarının son yıllarda yukarı doğru hesaplanmış olma ihtimaliyle karşı karşıya bulunuyoruz demektir.¹⁴ Günlük hayattaki üç gözlem çarpıcı bizce: 2025'in ilk sekiz ayında yaklaşık 1000 şirket iflas ettiğini açıkladı (2024'ün toplamının %73 fazlası).¹⁵ ISO başkanının sözleriyle: “ISO 500 sanayi kuruluşları zorlu yıllarından birini geçirmiş bulunuyor. 2024 yılını neredeyse büyümesiz kapatması, sanayi sektörünün durumunun en somut göstergesi olarak görülmelidir.”¹⁶ Aşağıda ayrıntılı aktaracağımız gibi, emek piyasasında da daralma artmakta. Ez

9 Akçay, Ü. (2023). “Türkiye’de 2002-2023 arası uygulanan para politikalarının ekonomi politiği”. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50(1): 195-236.

10 <https://t24.com.tr/haber/mahfi-egilmez-kkm-faciya,1257085>

11 <https://t24.com.tr/haber/ekonomist-hakan-kara-dan-kkm-maliyeti-yorumu-yapilan-maddi-hesaplamaların-hepsi-eksik,1257703>. Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için, bkz.: <https://praksisguncel.org/kkm-ve-politika-tasari-mi-uzerine-tezler-ve-antitezler-heterodoks-bir-yaklasim-i/>

12 <https://tepav.org.tr/blog/s/7523>

13 https://youtu.be/wzA98ceU_As?si=A68OIIvNSy_cpdUM;https://youtu.be/wzA98ceU_As

14 Durgunluk yerine küçülme söz konusuysa, malûm, slumplasyona girilmiş olunuyor: <https://www.ekonomim.com/ekonomi/stagflasyona-hatta-slumplasyona-dogru-gidiyoruz-haberi-759875>

15 <https://t24.com.tr/haber/konkordato-alarmi-yilin-ilk-sekiz-ayinda-994-sirket-konkordato-talep-ederek-gecen-yilin-toplamini-yuzde-73-asti,1255884>

16 İstanbul Sanayi Odası (2025, Mayıs). *Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Araştırması-2024*. İstanbul Sanayi Odası. <https://www.iso.org.tr/haberler/basin-aciklamalari/istanbul-sanayi-odasi-turkiyenin-500-buyuk-sanayi-kurulusu-arastirmasi2024-sonuclarini-acikladi/>

cümle; artık “her şeye rağmen büyüme” anlayışının tıkanıp anlaşılmakta: An itibarıyla üretimin yerinde saydığı ama yüksek enflasyonun devam ettiği bir resim var.

e. Bu noktada borç stokuna da bakmak lazım: 2002-2025 döneminde Türkiye’nin artan iç ve dış borcu çarpıcı bir tablo sunmaktadır. 2025’in ilk çeyreğinde 527 milyar ABD doları –ki bu rakam 2015 son çeyrekte 403 milyar idi– ile dış borç tüm zamanların en yüksek miktarına ulaşmıştı.¹⁷ Bütçe açıkları borçlanmanın en önemli sebebini oluştururken, iç ve dış borçta faiz ödemelerinin giderek arttığı görülmekte.¹⁸

2) Yukarıdaki maddeyle ilintili olması babında hemen belirtmekte yarar var ki, kurumlara güven azalmakta ve hukukun üstünlüğünün erozyona uğramakta olduğu algısı yükselmekte; bu olgunun özellikle son yıllardaki ekonomik performansa doğrudan olumsuz katkı yapmakta olduğu iddiaları da artmakta.

a. Demokrasi, özgürlük, hukukun üstünlüğü gibi alanlarda uluslararası saygın kuruluşların hazırlamakta olduğu endeksler, Türkiye’nin bu alanlarda giderek dünya sıralamasında altlara düşmekte olduğuna işaret etmekte. Örneğin, *World Justice Project*’in “Hukukun Üstünlüğü Endeksi”ne (“Rule of Law Index”) göre, Türkiye 2024’te 142 ülke arasında 107. sırada – ki 2015 yılında 180 ülke arasından 80. sırada idi. *Freedom House*’un hazırladığı “Demokrasi Endeksi”nde ise 2024 yılında Türkiye 100 üzerinden 33 alarak “özgür olmayan ülke” statüsüne inmiştir – 2010 yılında aynı endekste Türkiye “kısmen özgür” kategorisindeydi.

b. Türkiye’de yapılan saha araştırmalarında kamu kurumlarına duyulan güvenin yıllar içinde azalma eğilimi içinde olduğu gözlenmekte. Bu noktada konumuzla en doğrudan ilgili kurum olan TÜİK’e dair saptama yapmakta yarar bulunmaktadır. Enflasyonun artmaya başladığı noktada öncelikle TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) ve ÜFE (Üretici Fiyat Endeksi) arasındaki hayatın normal akışıyla açıklanması son derece güç olan fark dikkatleri çekmişti (örneğin, Ekim 2022’de ÜFE’nin yıllık artışı %157,69 olarak ilân edilirken

TÜFE %85,51 olarak açıklanmıştı). Benzer bir şekilde, kimi sivil toplum/akademik kuruluşların enflasyon hesaplamaları TÜİK’ininkilerin üstünde ifade buldu (örneğin, yine Ekim 2022’de TÜİK’in %85,51’i ENAG tarafında %178,59 ve İTO tarafında ise %108,77 olarak ilân edildi). İlave olarak; TÜİK, 2022 Nisan ayından beri mahkeme kararına rağmen enflasyonun hesaplanmasındaki “madde sepeti fiyat listesini” yayınlamayı reddetmekte.¹⁹ Bu farkların doğru olduğu, yani TÜFE artış oranlarının aşağıya doğru manipüle edildiği, varsayımını kabul edecek olursak;

i. Birçok kesimin maaşını doğrudan ya da dolaylı olarak belirleyen asgari ücret ve emeklilik gelirleri gibi ödemelerin yıllık ayarlamaları resmi TÜFE rakamı çıpa alınarak yapıldığından, bu ayarlamalar olması gerekenin altında belirlenmekte. Öyle ki, DİSK-Ar’ın *Ücret Kayıtları İzleme Raporu*’na göre 2025 yılının ilk yedi ayında enflasyon işçi ücretlerinde toplam 525,5 milyar TL erimeye sebep oldu.²⁰ Böylelikle, çoğu düşük/orta gelire tekabül eden ödemelerin yüksek enflasyon nedeniyle erimeye maruz kaldığını ifade edebiliriz.²¹

ii. Büyüme rakamlarının hesaplanmasında nominal rakamdan reel rakama geçme esnasında, manipüle edilmiş enflasyon rakamlarının yüksek büyüme rakamlarını türeteceği ise basit bir aritmetiktir.

c. Sonuçta, kurumlara güvenin azalması ve genel anlamda hukukun üstünlüğünün erozyona uğramasının doğrudan iktisadi etkileri bulunmaktadır.

i. Hanehalkının böylesi bir güven eksikliğinde enflasyon beklentilerini aşağıya çekmek çok zor olmaktadır. Nitekim Prof. Dr. Selva Demiralp tarafından Temmuz 2025’te icra edilen *Koç Üniversitesi Hanehalkı Enflasyon Beklenti Anketi* sonuçlarına göre, Temmuz 2026’ya kadar olan 12 aylık dönemde enflasyon beklentisi %61 olarak ölçülmüş-

17 <https://tr.tradingeconomics.com/turkey/external-debt>

18 <https://teparv.org.tr/tr/blog/s/7523>

19 BBC News Türkçe (2024, 9 Temmuz). “TÜİK madde fiyatları neden tartışılıyor, kurum ne diyor?” <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1xvvpzgww>

20 <https://arastirma.disk.org.tr/?p=13091>

21 Kahveci, İ. (2025, 6 Ağustos). “Maaşların 3’te 1’i TÜİK verileri neticesinde yok edilmiştir”. T24. <https://t24.com.tr/haber/ibrahim-kahveci-maaslarin-3-te-1-i-tuik-verileri-neticesinde-yok-edilmistir,1253860>

tür.²² Güvenin düştüğü bir ortamda, enflasyon beklentilerinin aşağı çekilmesinin güçlüğü çok bariz bir şekilde ortadadır. Halihazırda Merkez Bankası Başkan yardımcılığını yürüten Dr. Cevdet Akçay'ın henüz bu göreve gelmeden (8 Temmuz 2022'de) *Serbestiyet*'te yayınlanan bir yazısında sarf ettiği ifadeye dikkatinizi çekmek istiyoruz: "Bu enflasyonu kırmak oldukça zor, çünkü klasik talep ya da maliyet kaynaklı enflasyon gibi değil. Çok ciddi kredibilite, inandırıcılık ve yetki/vekalet algısı gerektiriyor."²³ Bugün sayın Şimşek ve ekibinin de bu noktanın önemini (herhalde içlerinden) tekrarlamakta olduklarını tahmin etmek zor olmasa gerek.

ii. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere, kurumlara güvenin azalmasının yatırım konusunda girişimcileri daha temkinli hâle getirmesini beklemek sürpriz olmamalıdır. *Girişimcilik Barometresi 2025* çalışmasına (1.000 kişilik bir örneklemle yapılan anket) göre, "Önümüzdeki 12 ay içerisinde şirketinizin bir kısmını satma olasılığınız nedir?" sorusuna "çok muhtemel ve biraz olası" cevap verenlerin oranının %54 olması önemli bir ipucudur.²⁴

3) Emek piyasası boyutuna bakacak olursak;

a. Yukarıda aktardığımız büyüme patikasını 2002'den günümüze veri aldığımızda (yüksek enflasyonlu son yıllardaki büyüme rakamlarının ne denli güvenilir olduğunu unutmadan), bu patikanın istihdam yaratma konusunda başarılı olamadığı (ortalamada yüzde onlar gibi oldukça yüksek seviyede süren işsizlik söz konusudur) bir "istihdamsız büyüme" resmiyle karşı karşıya kalmaktayız. Kriz dönemlerinde işsizlik oranının artmış olduğuna vurgu yapalım: 2008 krizi, özellikle KOBİ'ler ve vasıfsız işçiler üzerinden işsizliği artırmış, 2009'da işsizlik %14'e çıkmıştı. Dikkat çekmek istediğimiz bir diğer husus; eğitim-öğre-

tim sisteminden de iş piyasasından da kopmuş olan gençlerin (15-24 yaş) oranının ("ne eğitimde ne istihdamda olan gençler") 2025 II. çeyrekte %22,1 olmasıdır (AB-27 ortalamasının iki katı civarı). Ek olarak, 2024 yılında işsizlik yardımı alan kısa dönemli işsizlerin oranı, %5 gibi son derece düşük bir seviyede olup AB-27 ortalaması olan %36,8'in çokça altında kalmaktadır ve bu durum işsizlik sigortası kapsamının yetersiz olduğuna işaret etmektedir.

b. Diğer taraftan, işsiz tanımı malûm iş arayıp da bulamayana karşılık gelmektedir; dolayısıyla emek piyasasına katılma istekliliği de dikkate alınması gereken bir göstergedir. Yoksa, salt işsizlik rakamlarına bakmak yanıltıcı bir tablo sunabilir (örneğin işsizlik oranı 2023'te %9,4 iken bu oran 2024'te %8,7'ye düşmüştür ve buradan hareketle "işsizlik problemini çözüyoruz" sonucuna atlamak yanlış olur). Türkiye OECD ülkeleri arasında en düşük iş gücüne katılım oranlarından birine sahiptir (yüzde 45'ler civarında) ve bu durum kadınlar açısından çok daha çarpıcıdır. 2025 II. çeyrekte kadınların işgücüne katılım oranı %36,2 ile OECD ortalamasının oldukça altındadır. Bu düşük oran, sosyo-kültürel nedenlerin ötesinde, ücretsiz bakım emeğinin büyük ölçüde kadınlar tarafından üstlenilmesi, kamusal çocuk bakım hizmetlerine ayrılan kaynakların yetersizliği, esnek çalışma imkânlarının sınırlılığı ve annelik izninin işverene maliyet olması nedeniyle kadınlara yönelik ayrımcı istihdam pratikleriyle de pekişmektedir.²⁵ Bu pratikler, kadınların yönetim pozisyonlarındaki yerlerine de yansımaktadır. En güncel verilere göre, kadınlar şirket yönetiminin %22'sini, yönetim kurulu üyeliklerinin %18'ini ve üst düzey yöneticilerin %11'ini oluşturmaktadır yalnızca.²⁶ Ayrıca, kayıt dışı istihdam verilerine bakıldığında erkeklerde %24,2 olan oranın kadınlar için 10 puandan fazla artış göstererek %34,9'a çıktığı gözlemlenmektedir. İstihdam edilen kadınların %63,9'u ise servis sektöründe çalışmaktadır.²⁷

22 Hanehalkı Enflasyon Beklenti Anketi Sonuçları: Temmuz 2025. Koç Üniversitesi. https://case.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2025/07/KU-Enflasyon-beklenti-anketi-sonuclari_Temmuz-2025.pdf

23 Akçay, C. (2022, 8 Temmuz). "Ne olacak bu enflasyonun hali?" *Serbestiyet*. <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/neolacak-bu-enflasyonunhali-96938/>

24 https://www.ey.com/tr_tr/technical/ey-turkiye-yayinlar-raporlar/ey-girisimcilik-barometresi-2025

25 OECD (2025). *OECD Economic Surveys: Türkiye 2025*. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/d01c660f-en>

26 Daha ayrıntılı bir tartışma için, bkz.: Adaman, F., Aslan, D., Erus, B. ve Sayan, S. (2025). *Country Profile - Türkiye 2024-2025*. European Social Policy Analysis Network, Brüksel: European Commission. Mimeo.

27 <https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/>

TÜKETİCİ POSTASI

ve 2023 verilerine göre erkeklerin ortalama yıllık geliri kadınlarınkinden %37 daha fazla olmuştur.²⁸ Bu veriler, kadınların erkeklerle kıyasla emek piyasasında daha güvencesiz ve düşük ücret ile çalıştığına işaret etmektedir.

c. Bir diğer vurgulamak istediğimiz nokta; zamana bağlı eksik istihdam, potansiyel işgücü ve işsizlerden oluşan “atıl işgücü” oranının 2024 yılında (2023’e göre 3,9 puan artış göstererek) %26,7 gerçekleşmiş olmasıdır. Bu oran artmaktadır ve Haziran 2025’te %32,9’a yükselmiştir; bu da ekonominin resesyona girdiğine dair emek piyasası üzerinden bir veri daha oluşturmaktadır.

d. Azalma eğilimi içerisinde olsa da kayıt dışılık emek piyasasında çok yüksek oranlardadır ve 2024’te %26,53 olarak kaydedilmiştir (kendi işinde çalışanlarda ve tarım sektöründe, sırasıyla, %59,45’e ve %76,4’e yükselmektedir). Tarım sektöründeki çözülme kayıt dışılık oranının düşmesinde etkili olmaktadır. Ancak, kırdan kente göçün büyük ölçüde azaldığı bir noktada bile çalışan dört kişiden birinin güvencesiz oluşu gerek bugün gerek yarın açısından son derece kaygı verici bir olgudur. Diğer taraftan, büyük ölçüde tarım kesiminde mevsimlik

işçi olarak çalışan göçmen kesimin neredeyse tamamının kayıt dışı olduğu bilinmektedir. Ayrıca, işsizlik yardımlarının kayıt dışı sektörde çalışan insanları kapsamaması, işgücü piyasasındaki ikili yapıyı daha da pekiştirmektedir.

e. İşsizlik ve kayıt dışılığın yanı sıra, Türkiye’de emek piyasasından bahsedilirken değinilmesi gereken bir diğer husus çalışma koşullarıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nın yayınladığı verilere göre, Türkiye’de istihdam edilen kişi başına fiilen çalışılan ortalama haftalık saat 43,2 olup dünya ortalaması olan 41,2’den yüksektir. Bunun ötesinde, ILO’nun “aşırı çalışma eşiği” (“excessive hours of work”) olarak kabul ettiği 48 saatin üzerinde çalışanlar %25 gibi oldukça yüksek bir orana sahiptir. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi (İSİG)’nin 2024 yılında yayınladığı *İş Cinayetleri Raporu*’na göre ortalamada her gün en az beş işçi çalışırken hayatını kaybetmiştir.²⁹ 8 Ağustos’ta yayımlanan raporlarına göre³⁰ 2025’in ilk 7 ayında en az 1.165 kişi ölmüştür.

29 <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-i%C5%9F-cinayetleri-raporu-2024te-her-g%C3%BCn-en-az-be%C5%9F-i%C5%9F%C3%A7i-i%C3%B6ld%C3%BC/a-71286865>

30 <https://isigmeclisi.org/21380-yagin-iscileri-sicakta-calis-tir-ma-cocuk-isciler-temmuz-ayind>

28 Adaman vd. (2025) a.g.e.

f. Emek piyasasına katılan 15-17 yaş arasındaki çocukların oranı 2020'de yüzde 16,2 iken, 2024'te 8,7 puan yükselerek 24,9'a gelmiştir. (İSİG'in yayınladığı son iş cinayetleri raporuna göre sırf Temmuz 2025 ayında en az 9 çocuk işçi hayatını kaybetmiştir.)

g. Türkiye ekonomisinin büyümesinin çalışanlara katkısı sınırlı kalmıştır. 2013'e kadar yüksek büyüme rakamlarının olduğu dönemde bile reel ücretlerde artış görülmezken, bu yıllarda TL'nin değer kazanmasının ve kredi erişilebilirliğinin sonuçları olarak alt-orta sınıfın tüketim kapasitesi artmıştı. 2018 sonrası dönemde emek gelirlerinin düşüşü, servet eşitsizliğinin artışı ve "büyümenin kalitesizliği" öne çıkmıştır. 2021'de devreye sokulan düşük faiz-yüksek enflasyon politikasının önemli bir sonucu sert bir bölüşüm şoku olmuştur. Gelir dağılımında emeğin payı 2020'de %31,7 iken, bu rakam 2022'de %24,7'ye kadar düştü.³¹ (Sonrasında yapılan emeklilikte yaşa takılanlarla ilgili düzenleme sonucunda geniş bir kesimin emekliye ayrılması ve bu süreçte kıdem tazminatlarını almaları ulusal gelir hesaplarında emeğin payının yeniden artmasına yol açmıştır.)

h. Türkiye, bireylerin özgürlüklerinin ellerinden alındığı ve sömürüye maruz bırakıldığı modern kölelik biçimlerinin yaygınlığını ölçen "Modern Kölelik Endeksi (Global Slavery Index)" sonuçlarına göre 2023 yılında dünyada 5., Avrupa'da da 1. sırada yer almıştır.³² "Modern kölelik" ile kastedilen; kişinin tehdit, şiddet, zorlama, aldatma ve/veya gücün kötüye kullanılması nedeniyle reddedemeyeceği veya terk edemeyeceği istismar vakalarına karşılık gelmektedir.

i. Sendikal duruma baktığımızda ise, Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (International Trade Union Confederation) tarafından hazırlanan "Global Haklar Endeksi (Global Rights Index)" sonuçlarına göre, Türkiye'nin işçiler için en kötü 10 ülke arasında yer aldığını görmekteyiz. Bu endeks, dünya genelinde emekçi haklarının ihlallerini değerlendirmekte.³³ Paralel bir bilgi de DİSK'ten: 2001'den beri yaklaşık 200 bin işçinin

grev hakkı gasp edilmiş durumda.³⁴ Sistematik bir şekilde "milli güvenlik" ve "halk sağlığı" nedenleri ile ertelenen grevler pratikte grev yasasına dönmekte.

j. Türkiye'de emek piyasasındaki sorunlar (çalışanların yaklaşık dörtte biri niteliksiz, güvencesiz, kayıt dışı ve düşük ücretli); bireysel iş güvencesini etkilemenin ötesinde, eşitsizliği yeniden pekiştiren bir faktöre dönüşmekte. Yoksulluk, düşük eğitime ve dolayısıyla düşük beşerî sermayeye neden olarak yeni kuşakları da düşük ücretli işlere kısıtlayarak kısır bir döngü yaratmakta.³⁵ Diğer yandan kayıt dışılık kaynaklı vergi kayıpları daha düşük kamu bütçesine ve dolayısıyla sosyal harcamaların yetersizliğine yol açarak eşitsizlik ile mücadele imkânlarını kısıtlamakta. Bu durum, uzun vadede bir sonraki kısımda üstünden geçileceği üzere gelir ve servet dağılımında ciddi bozulmalara yol açmakta.

3) Hanehalkı gelir dağılımına (hanehalkı gelirleri; hanehalkı büyüklüğü ve kompozisyonu dikkate alınarak "eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine" dönüştürülerek) baktığımızda, Türkiye'nin yüksek bir eşitsizlik içinde olduğu anlaşılabilmektedir:

a. Gelir eşitsizliğini ölçen GINI katsayısına bakıldığında Türkiye'nin 2024 yılı için değer 0,413 olduğu (2015 verisi olan 0,397'den yükselmiş olarak) anlaşılmakta; bu resim OECD ülkeleri arasında gelir eşitsizliği açısından en kötü performanslardan birine işaret etmekte ve AB-27 ile karşılaştırıldığında ise Türkiye en kötü ülke durumunda. Toplam nüfusun en yoksul yüzde 20'si toplam gelirin sadece yüzde 6,3'ünü, en zengin yüzde 20'si ise, toplam gelirin yüzde 48,1'ini almakta. Resmi istatistiklere göre yoksul oranının (medyan gelirin %50'sine göre) son 15 yılda 16,9'dan 13,6'ya indiği görünse de,³⁶ gelir dağılımındaki bozulmanın medyan geliri aşağıya çekerek bu iyileşmeyi kısmen istatistiksel bir

31 Orhangazi ve Yeldan (2023) a.g.e.

32 <https://www.walkfree.org/global-slavery-index/>

33 <https://www.ituc-csi.org/global-rights-index>

34 <https://disk.org.tr/2025/07/grevlere-ozgurluk-iscilere-adalet/>

35 Adaman, F. (2021). "Türkiye özelinde sosyal adaletin ekonomi politikasına ilişkin gözlemler". İçinde: *Türkiye'nin Yerli Üretimi ve Politik Ekonomisi*, derleyen: M. Tiryakioğlu, sayfa: 205-210, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

36 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2024-53714>

yanılıya dönüştürme ihtimali bulunmaktadır. Türkiye’de 2009 ile 2024 yılları arasında emekli sayısı %85,3 oranında artarken; tüm gelir içerisinde emekli aylığının payı 2,7 puan azalarak %18,3’ten %15,6’ya gerilemiştir.³⁷

b. 2024 yılında Türkiye’de 25,6 milyon kişi “Yoksulluk veya Sosyal Dışlanma Riski” (“AROPE - At Risk of Poverty and Social Exclusion”: yoksulluk riski, ciddi maddi ve toplumsal mahrumiyet ve iş gücü yoğunluğu çok düşük olan hanelerde yaşamak olmak üzere üç adet riskten biriyle karşı karşıya bulunmak) altındadır ve bu rakam nüfusun %30,4’üne karşılık gelmektedir – ki bu oran AB-27 ortalaması olan %21’in oldukça üstündedir. Ayrıca, oran kadınlarda (%32,6) erkeklerden (%28,1) daha yüksektir.

c. Türkiye’de maddi ve sosyal yoksulluk oranı da yüksektir. 2024 yılında nüfusun %15,1’i evlerini yeterince sıcak tutamazken, bu oran eşdeğer medyan gelirin %60’ının altında geliri olan haneler için %37,3’e ulaşmakta. İstanbul’da 4 kişilik bir ailenin 2025 yılı ağustos ayı için ortalama yaşam maliyeti geçen sene ağustos ayına göre %43,23’lük bir artış göstererek 98.735 TL olmuştur.³⁸ 2024 yılında maddi nedenlerden dolayı çocuklarına yeni kıyafet alamayan hanelerin oranı ise %9,2 seviyesinde. En temel ihtiyaçlarını karşılayamayan çocuk sayısı 2018’den bu yana %40 artmış durumda olup her 10 çocukta 4’ünün AROPE’nin altında.³⁹

d. Gelir dağılımının yanı sıra, servet dağılımının da gittikçe eşitsizleştiği görülmektedir. *World Inequality Database*’e göre Türkiye’nin en zengin %10’luk kesimi ülkenin toplam servetinin %68’ini kontrol ederken, en alttaki %50’lik kesim sadece %2,6’sına sahip. Ayrıca, en zengin %1’lik kesim toplam servetin %26’sını kontrol etmekte. Bu veriler Türkiye’yi servet dağılımında Avrupa ülkeleri içerisinde en kötü konuma yerleştirmekte.⁴⁰

4) Sosyal politikalar başlığını açtığımız zaman önemli miktarda kaynağın bu alana kaydırıldığını görmekte birlikte sorunların devam etmekte olduğu genel bir gözlemdir.

d. Sağlık alanı ile başladığımızda:

i. Doğumda yaşam beklentisi, doğumda bebek ve anne ölüm oranı, 5 yaş altı çocuk ölümleri gibi konularda iyileşmeler olmuşsa da, Türkiye OECD ve AB-27 ortalamalarının genelde altında ve bölgeler arasında ciddi farklar bulunmakta. Örnelemek gerekirse; (2023 yılı için) 5 yaş altı çocuk ölümlerinde Türkiye’de değer binde 12’ler civarındayken, OECD ve AB-27 ortalamaları, sırasıyla, 7 ve 4 civarında.⁴¹ Sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı 2023’te %4,69 ile OECD ortalamasının altında.⁴² Hasta başına düşen doktor ve hemşire oranları da OECD ortalamasının altında seyretmekte.⁴³

ii. 2003 Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında Genel Sağlık Sigortası (prim bazlı) daha kapsayıcı olmuş ve enformel sektörde çalışanlar da sigortadan yararlanabilir hâle gelmişse de, sağlık hizmetlerine kaliteli ve hızlı erişilebilirlik konusunda sıkıntılar sürmekte. Diğer taraftan, özel sağlık hizmetleri kaliteli ve hızlı servis sunmakta; böylelikle ikili bir yapı oluşmakta.

iii. 2016 yılında hayata geçirilen “Şehir Hastaneleri” projelerinde ise *Yap-Kiral-Devret* modeli ile büyük hastane kompleksleri inşa edilmeye başlanmıştır. Türk Tabipler Birliği, şehir hastanelerinin yapımının Sağlık Bakanlığı’nın bütçesine oluşturduğu ciddi yüklerin de ötesinde, kent merkezlerindeki hastanelerin şehir hastanelerinde birleştirmek üzere kapatılmasının coğrafi erişilebilirlik açısından doğurduğu sorunlar, binlerce yatak sayısının verilebilecek sağlık hizmetleri açısından verimlilik sınırının çokça üstünde kalması, daha az çalışanla daha fazla hastaya hizmet verme çabalarının emek piyasasına yansımaları hakkında endişelerini sıkça dile getirilmekte.⁴⁴

37 İPA Gelir Dağılımı İstatistikleri 2024. <https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/65/gelir-dagilimi-istatistikleri-2024>

38 <https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/291/istanbulda-yasam-maliyeti-agustos-2025>

39 <https://t24.com.tr/haber/cocuk-yoksullugu-gunbegun-artiyor-171-bin-cocugun-temel- ihtiyaclari-karsilanamiyor,1256956>

40 <https://www.patirkey.com/news/2025/wealth-inequality-depens-in-turkey-as-the-rich-grow-richer-20486/>

41 https://data.worldbank.org/indicator/SH.DYN.MORT?name_desc=false

42 <https://www.oecd.org/en/data/indicators/health-spending.html>

43 <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-saglik-istatistikleri-ne-soyluyor?>

44 <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/sehirhastakitapSML.pdf>

e. Eğitim alanına bakacak olursak; öğrenci/öğretmen ile ilgili OECD istatistikleri incelendiğinde, Türkiye’de kamu ve özel sektör arasında ciddi farklar ortaya çıkmakta. Üniversite altı düzeydeki eğitimde, kamu okullarında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı OECD ortalamalarının oldukça üzerindeyken, özel okullarda bu oran belirgin biçimde daha düşüktür. Örneğin, ilkökul düzeyinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı kamuda 17,5 iken, özel okullarda bu sayı neredeyse yarısına, 8,8’e düşmektedir.⁴⁵ Bu tablo, kamu-özel eşitsizliğinin derinleşerek ikili bir eğitim sistemi yaratıldığını işaret etmektedir. Ayrıca, Türkiye Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı’nda (PISA) özellikle matematik alanında OECD ortalamasının altında performans göstermektedir.⁴⁶ Yükseköğretimde akademinin özgürlüğü ve otonomisi ise endişe veren bir diğer noktadır. Türkiye’nin akademik özgürlük endeksinde skoru (0-1) 2002 yılında 0,57 iken, 2024 yılında ciddi bir gerileme ile 0,12’ye düşmüştür ve bu skor Türkiye’yi akademik özgürlükler açısından 179 ülke arasından 166. sıraya koymaktadır.⁴⁷ Bütün bunlar, yüksek genç işsizliğinin ve enflasyon ile de birleşerek beyin göçünün artmasına sebep olmakta, Daron Acemoğlu’nun da uyardığı üzere, bu süreç ülkeyi kritik bir eşiğe getirmektedir.⁴⁸

f. Türkiye’de vatandaşlık geliri bulunmamakta. Maddi durumu yeterli olmayanlara yapılan yardımlar genellikle şartlı nakit transferleri gibi programlarla uygunluk kriterlerine göre yapılmakta. Bu transferler bir kısmı hayırseverlik odağında ve kısmen devlet tarafından organize edilmiş vakıflar tarafından sağlanmakta, yasalarla belirlenmiş sosyal haklara dayanmamaktadır.⁴⁹ Ayrıca, yardımlar

için yapılan ihtiyaç tespitlerinin insanlık onuruna aykırı olduğuna dair görüşler mevcuttur.⁵⁰

5) Türkiye’de çevre sorunlarının listesi bir hayli kabarık: Yale üniversitesi tarafından her yıl hazırlanan ve 11 alanda 58 gösterge üzerinden sera gazı salımından hava kirliliğine, atık yönetiminden orman ve balıkçılıkta sürdürülebilir uygulamalara, ormansızlaşmadan biyoçeşitlilik kaybına birçok alandaki performansı değerlendiren “Yale Çevre Performans Endeksi (Yale Environmental Performance Index)”ne göre Türkiye 180 ülke arasında 143’üncü durumda. Son yıllarda artan hafriyatın (Mega projeleri ve Temmuz 2025’te zeytinlik alanlarının madencilik faaliyetlerine açılmasına imkân veren “Zeytinlik Yasası”nı hatırlayalım) bu resmin oluşmasında etkili olması söz konusu.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu durum, kısa vadeli para veya maliye politikası ayarlamalarıyla aşılabilecek bir nitelikte değildir. Gereken, sermaye birikim süreçlerinin ürettiği yapısal kırılğanlıkları doğrudan hedef alan, emeği ve toplumsal ihtiyaçları merkeze koyan, demokratik ve kamucu bir yeniden yapılanma perspektifidir. Böyle bir yönelim, bir yandan üretim ve bölüşüm ilişkilerinde sermaye lehine yaratılmış rant alanlarının sınırlandırılmasını, diğer yandan dışa bağımlılığın azaltılmasını ve sosyal politikaların hak temelli bir anlayışla yeniden inşasını zorunlu kılar. İstikrarlı ve kapsayıcı bir ekonomi için, kamu öncülüğünde makroekonomik koordinasyon ve planlama kaçınılmazdır. Toplumsal refahın artırılması, yalnızca fiyat istikrarı odaklı ortodoks programların ötesine geçen; üretken yatırımları, istihdamı ve temel ihtiyaçların karşılanmasını merkezine alan alternatif bir ekonomi politikası temelinde mümkündür. Dolayısıyla, bugünkü durumdan çıkış; emeğin, toplumsal ihtiyaçların ve ekolojik sürdürülebilirliğin önceliklendirildiği, bütüncül bir dönüşüm programının inşasına ve böyle bir programı taşıyabilecek bir siyasi gücün oluşup oluşmayacağına bağlıdır.

45 <https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primary-Country=TUR&treshold=10&topic=EO>

46 https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/11/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_2fca04b9/turkiye_5a6863b0/d67e6c05-en.pdf

47 <https://academic-freedom-index.net/>

48 <https://www.ekonomim.com/ekonomi/daron-acemoglu-dan-carpici-beyin-gocu-aciklamasi-cokus-olur-ve-turkiye-bunun-esiginde-haberi-721184>

49 <https://www.uni-bielefeld.de/fakultaeten/soziologie/forschung/projekte/massit/pdf/Working-paper-II.pdf>

50 [https://spf.bogazici.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/Türkiye'de%20Sosyal%20Politika%20İlkeler,%20Sorunlar%20ve%20Çözüm%20Önerileri%20\(2014\).pdf](https://spf.bogazici.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/Türkiye'de%20Sosyal%20Politika%20İlkeler,%20Sorunlar%20ve%20Çözüm%20Önerileri%20(2014).pdf)